

УДК 821.161'04.09

Катерина Терещенко,
старший науковий співробітник відділу
наукового опрацювання документів і організації каталогів
Книжкової палати України

Крик дванадцятого століття — двадцять першому

Нещодавно фонди Книжкової палати України поповнилися ще одним виданням давньоруської поеми "Слово о полку Ігоревім". Її паралельно давньоруською та російською мовами випустило столичне видавництво "Інфо-центр". Загалом, у Книжковій палаті майже вісімдесят видань цієї величної літературної пам'ятки нашого народу та наукових розвідок про неї, всього ж у світі вийшло, за підрахунками науковців, понад п'ять тисяч словознавчих праць.

Торік виповнилось 825 років з часу битви русичів з половцями, нинішнього року — 860 років з дня народження новгородського князя Ігоря Святославовича. Їхній подвиг увіковічено у давньоруській поемі "Слово о полку Ігоревім", яка стала пам'ятником мужнім захисникам рідної землі й одночасно є важливою історико-літературною пам'яткою.

Враховуючи важливість постаті головного героя поеми "Слово о полку Ігоревім", 860-річчя його народження, відповідно до Постанови Верховної Ради України (№ 3708-VI від 7 вересня 2011 року), відзначається на державному рівні.

"Слово о полку Ігоревім" — чи не найкраща пам'ятка літератури Київської Русі. У ньому з геніальною силою і проникливістю показано головне лихо того часу — відсутність політичної єдності Русі, і як результат — її слабкість перед зовнішніми ворогами. Проблема політичної єдності актуальна й для сьогоденної України. Їй потрібна "братерська спілка і єдність дій", заклик до яких став основною ідеєю цієї безсмертної поеми. Ось цей крик дванадцятого століття відлунується в двадцять першому. В Україні дві попередні спроби (Хмельниччина і визвольні змагання на злам першого і другого десятиріч минулого століття) відновити свою державність закінчилися поразкою. Болочною є й третя спроба, багато в чому Україна здає свої державницькі позиції. Хто ж з наших сьогоденних вождів виступить тим, кого невідомий автор "Слова...", великий патріот Русі, прирівнював до сволока, на якому тримається покрівля, до сокола, який завжди готовий захистити своє гніздо. Саме такими, на думку автора, виступають великий київський князь Святослав, "золоте слово" якого включене в поему, та князь Ігор, який був, на його ж переконання, найкращим претендентом, щоб очолити Русь.

Мета пропонованої публікації — на основі, насамперед "Слова о полку Ігоревім" (принагідно зазначимо, що в фондах Книжкової палати зберігається видання поеми українською мовою, випущене у 1952 році) та наявних наукових розвідок, присвячених цій перлині давньоруської літератури, розкрити образ головного її героя. Передусім про значення цього твору, яке дали йому дослідники, серед яких було чимало й українських: один з перших його видавців Микола Бантиш-Каменський, Іван Франко, Василь Перетц, Олександр Білецький, Борис Яценко, Омелян Пріцак та низ-

ка інших. Ця пам'ятка, за їхнім твердженням, ще у XII столітті представляла наш народ у його могутній духовній потузі, увібравши в себе надбання віків — оригінальне світосприймання і досвід народу, своєрідний демократизм, який був унікальним явищем у розвиненому феодальному суспільстві, величезне пісенне багатство. "Слово..." проникнуте тривогою за долю Руської землі, високим патріотизмом, який притаманний уже сформованим народам, носієм чого й виступає в поемі головний герой, який для читача ототожнюється із безіменним автором поеми.

Михайло Максимович наголошував: "Любов до руської землі, до її слова — то перше, найголовніше начало в пісні Ігоря". Вчитуючись у поему, переконуємось, що вся вона перейнята гордістю за рідну землю: за неї виступає в похід Ігор, залишивши її за валами, заглиблюється далеко у степ; за неї гинуть хоробрі русичі, прикривши її своїми грудьми; великий Святослав кличе в похід "... за землю руськую, за рани "Ігореві"¹. Ідея єдиної Руської землі виразно виступає в епізодах "Слова...", у діях князів та авторській мові. Автор заявляє, що він буде славити Ігоря за те, "навів свої хоробрі полки на землю Половецькую за землю Руськую". І виступав не за власну кривду, а за всю землю Руську, проти, за його ж словами, "спільного ворога". Як переконуємось, виступ Ігоря втягував його в загальну боротьбу проти степовиків, зближував його інтереси із загальноруськими. Отже приходимо до висновку, що новгород-сіверський князь Ігор виступив від імені всієї Руської землі, взяв на себе відповідальність за всю Русь.

Ці мотиви особливо відчутні в епізоді прощання русичів з рідною землею: "О Руськая земле, уже за валом-обороною еси!". Глибоку печаль вклав у це звернення автор, пов'язуючи з вітчизною не лише серце кожного воїна, а й своє власне. Цей нерозривний зв'язок з Руською землею відчувається і в іншому зверненні: "О Руська земле, уже не валом-обороною еси!", в якому реально проступає авторська ідея: не лише русичі захищають рідну землю, а й вона захищає їх.

Для автора, як і для головного героя його поеми, Руська земля виступає як цільний образ — і простежується це у виступах, історичних екскурсах і в описах чвар князівських. Поразка Ігоря сприймається, як всенародне горе:

*"І застогнав бо, браття, Київ тугою,
а Чернігів напастями
Журба розлилась по Руській землі
Печаль буйна потекла серед землі Руської.
А князі самі на себе крамолу кували,
а погани самі, побідали ришучи на Руську землю,
брали данину од двора."*

¹ Тут і далі подано у перекладі Бориса Яценка, одного з дослідників Києво-руської літератури, зокрема й "Слова о полку Ігоревім".

Руська земля, її благо, безпека — про це турбується Ігор та його молоді руські ратники, які "...сватів попоїли, а самі полягши за землю Руськую". Дослідники "Слова..." вказують на два завдання, які поставив перед собою і розв'язав у поемі її автор: завдання політичне — пробудити національну свідомість, закликати князів до згоди в ім'я єдиної Руської землі; і завдання філософського характеру — показати героя ніби поваленого, а по суті непереможного, героїзм якого весь час надійно мотивується його політичною місією й таким героєм автор змалював Ігоря, котрий йде назустріч небезпеці з метою відвернути її від рідної землі. А цю небезпеку в поемі символізує образ сонячного затемнення. Виступ новгород-сіверського князя — то найвищий подвиг в ім'я рідної землі, для захисту якої й життя не жаль:

"І сказав Ігор до своєї дружини:

"Браття і дружино!

Ліши же потятим бути,

акі ж полоненим бути..."

Ставленням до Руської землі перевіряється позиція людей, кожного з князів. І "божий" промисел вибирає лише Ігоря, як оборонця рідної землі, показуючи йому шлях з полону до рідної землі, до золотого отчого престолу:

"...і князя Ігоря як не було!

Кликнула,

Стукнула земля,

За шуміла трава,

Вежі половецькі здригнулися.

А Ігор князь скочив горностасм в очерет

І білим гоголем — на воду.

Метнувся на швидкого коня

.....

І полетів соколом над імлюю"

Радіє земля: повертається до неї рідний син, захисник. У цій, змальованій автором, картині передається його ставлення і до Руської землі, і до головного героя поеми, якого він порівнює з соколом, котрий летить до рідного гнізда:

Сонце світить на небесах —

Ігор князь в Руській землі,

якій без Ігоря, як "тілові без голови."

Глибоко символічною є заключна картина поеми. Очищений від попередніх гріхів, вчинених ним у землі християнській, за які полоном воздав йому Господь, але не одвергнувся від нього до кінця: Ігор йде по Боричеву до Святої Богородиці, щоб одержати благословення виконати обов'язки вождя рідної Русі. І молитва його не за власне врятоване життя, не за тимчасовий успіх, а за рідну землю, за яку князь та очолювана ним дружина встають на поганські полки.

Надійшла в редакцію 1 липня 2011 року